

HELLERISTNINGER i Østfold

Utdrag fra heftet

”HELLERISTNINGS REISEN”

Utgitt av Østfold fylkeskommune Sarpsborg
1999 og revidert 2005

Elektronisk versjon er tilrettelagt av Jonny Bunæs

Kongeveien er et nettverksprosjekt mellom kommuner i Østfold og Bohuslän, langs en historisk reiseled fra Moss til Kungälv.

Spekteret av kulturminner fra førhistorisk tid har større fortetting i grenseregionen enn noe annet sted i Norden, som ved Vitlycke i Tanum (UNESCOS Verdenskulturarv) og Oldtidsveien ved Fredrikstad, som er unik i Norge.

Heftet "HELLERISTNINGS REISEN" som dette er bygget på ble utgitt av Østfold fylkeskommune gjennom Interreg II-prosjektet "Hällristningar i Gränsbygd" i 1999 og revidert 2005. Denne elektronisk versjon er tilrettelagt av Jonny Bunæs, som også har tatt foto og laget 3D bildene i nært samarbeid med 3angle AS. (Som en del av arbeid i Interreg prosjektet Suportnet II, med Østfold fylkeskommune som lead partnere.)

Fredrikstad, 2006.

INNHOOLD

Bronsealderen	3
«Oldtidsveien» gjennom Skjeberg og Borge	4
1. Solberg	5
2. Hornnes	7
3. Gunnarstorp	8
4-5. Hunnfeltene	9
4. Hunn, steinringfeltet	9
5. Hunn, gravhaugfeltet	10
6. Begby	11
En snartur til Gamlebyen?	15
7. Råhaugen, Onsøy prestegård	16
Langs Raet fra Tune til Skjeberg	17
8. Kalnes	18
9. Hafslund Hovedgård	19
10. Bjørnstadskipet	20
Helleristningsreisen fortsetter til Bohuslan, Sverige	21
Vern av kulturminner	23

BRONSEALDEREN

De aller fleste helleristningene i Østfold ble laget i bronsealderen, ca. 1800 - 500 f. Kr. Havet sto ca. 15 m høyere enn dagens strandlinje, og landskapet så derfor annerledes ut enn vi er vant til. Det vokste løvskog, furu og eier, og gjennomsnittstemperaturen var noe høyere enn i dag. I bronsealderen bodde menneskene i Sørskandinavia på gårder i storfamilier. De holdt storfe, småfe og svin, hund og hest. På åkerlappene dyrket de hvete, rug, havre og lin, de drev jakt, fiske og sjøfangst, og de sanket nøtter, sopp og spiselige planter.

De bar klær av vevet ull, og høytstående personer kunne bære kostbare smykker og våpen av bronse. På denne tiden var det store forskjeller mellom samfunnsklassene. Eliten hadde den økonomiske og religiøse kontroll. De skaffet de kostbare bronsene, til og med gull, gjennom vareutveksling og gavebytte, og slik ble kontaktnettet over store deler av Europa opprettholdt. Utover i bronsealderen lærte de å støpe også her hjemme. Bronse er en legering av kobber og tinn. I Østfold er det kjent rundt 450 helleristningsfelt fra denne perioden, de fleste i den ytre del av fylket. Tilsynelatende er motivene spredt utover bergflatene uten mening. Men betrakter man dem nærmere, ser man at de samme motivene gjentas igjen og igjen, men aldri helt på samme måte. Beliggenheten i landskapet er imidlertid nesten alltid den samme: helleristningene ligger på de ytterste av bergets utposter, mot en dalgang. Gjennom helleristningene tegnsatte menneskene landskapet og ga det sosial og rituell mening, identitet og struktur.

Det var ikke de dagligdagse tingene som ble avbildet på bergflatene, og det var ikke hverdagens liv som ble skildret. Ristningene tilhørte den mytiske, rituelle og religiøse sfære. Om vi hadde kunnet besøke et bronsealders samfunn, var det nok de religiøse uttrykk som ville ha virket mest fremmede og merkelige på oss. Men mange av de spørsmål de søkte svar på gjennom myter, riter og trosforestillinger og helleristninger ville vi kanskje ha gjenkjent.

Det er vanskelig å tolke helleristninger. Vi kan ikke ta for oss hvert enkelt motiv, komposisjon eller scene og med sikkerhet si hva de betyr. Vi kan ikke «lese» dem som vi kan med en tekst. Meningen er tilslørt gjennom flere tusen år med kulturelle og sosiale forandringer.

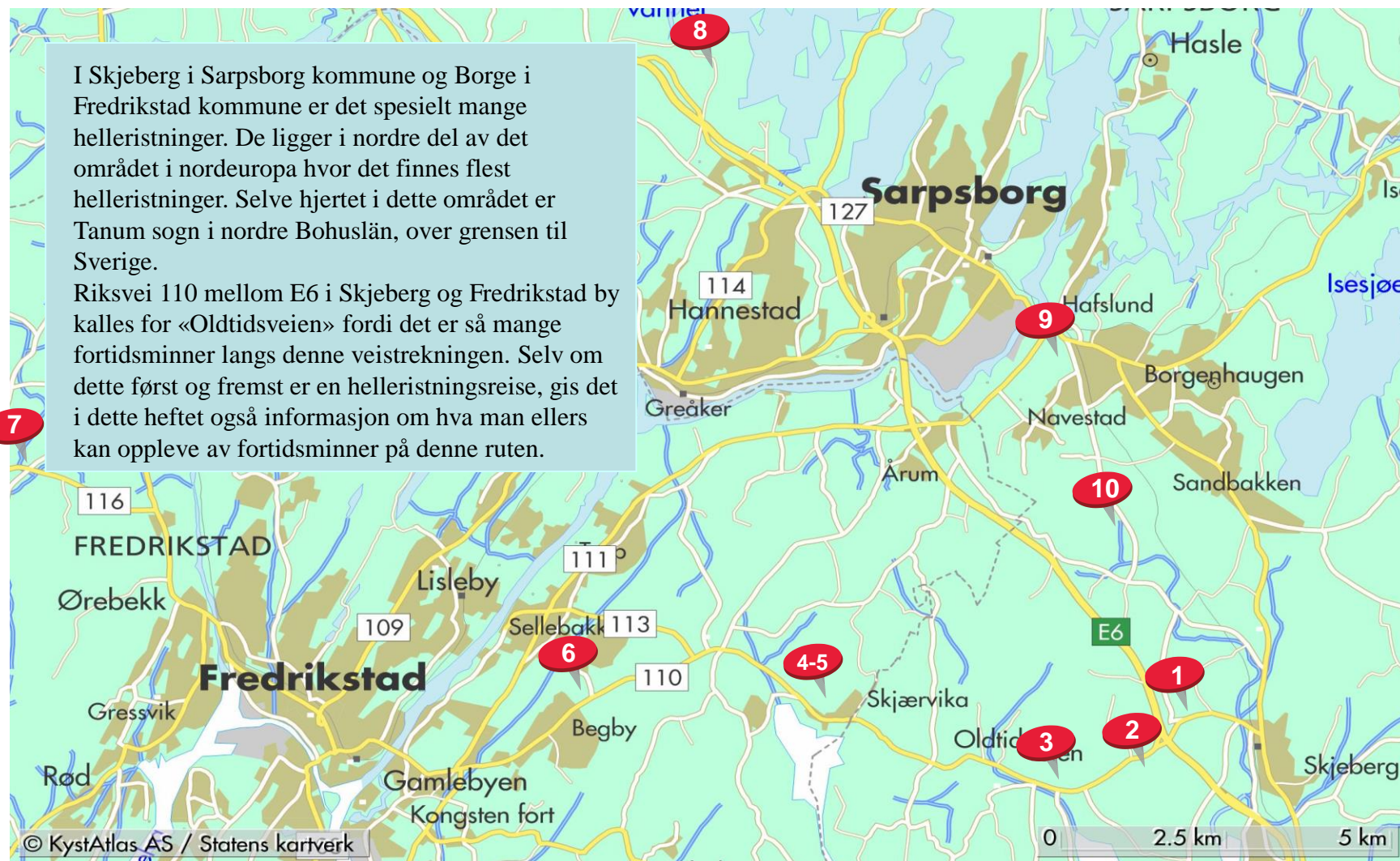
Men ved å studere helleristningene i sammenheng med hva man ellers har funnet ut om samfunn og kultur i bronsealderen, dannes det et mønster. Vi tror de ligger midt i skjæringspunktet mellom religion og samfunn. De kan ha beskrevet kosmologiske myter - myter om verdens ordening og innretning - og rituelle handlinger, og derved ha fastholdt og formidlet samfunnets felles verdier. Selv om helleristningene er bilder av visse ting et skip, en vogn osv., kan de ha vært bilder på noe helt annet en ide, en rite eller en myte. Som med andre symboler er det en forbindelse mellom form og innhold formen bærer innholdet men betydningen kan aldri tas helt bokstavelig.

Den beste måten å studere helleristningene på, er å gå ut i marken og se dem selv. Vi håper dette heftet kan bidra til en spennende og opplevelsesrik helleristningsreise.

«Oldtidsveien» gjennom Skjeberg og Borge

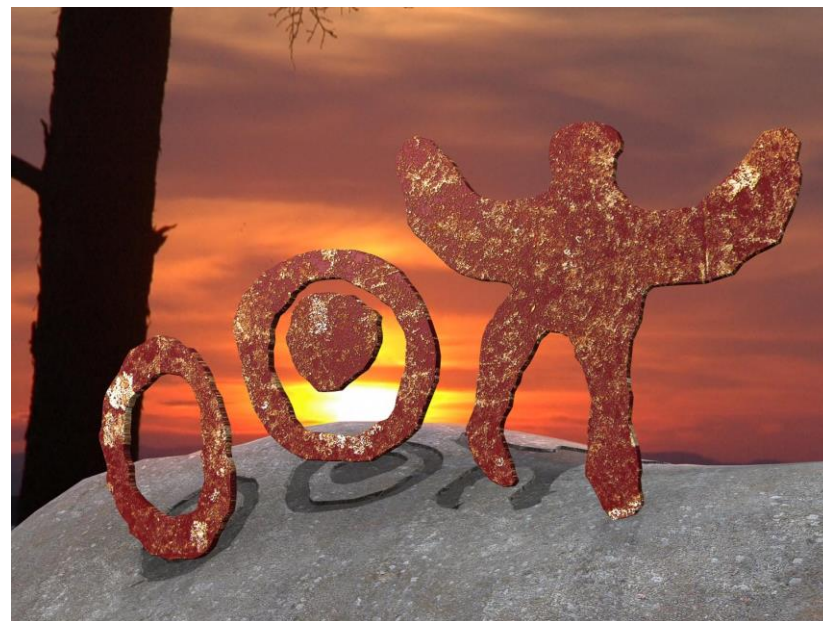
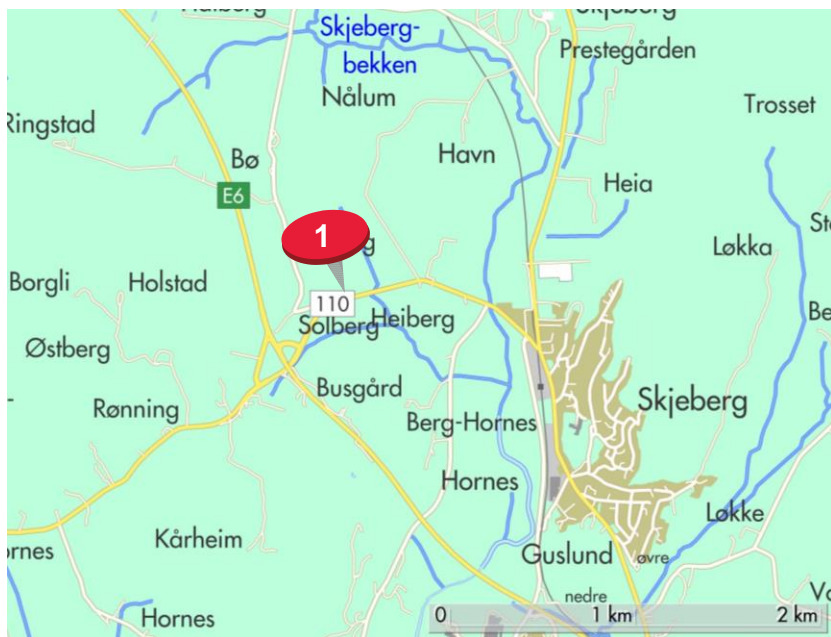
I Skjeberg i Sarpsborg kommune og Borge i Fredrikstad kommune er det spesielt mange helleristninger. De ligger i nordre del av det området i nordeuropa hvor det finnes flest helleristninger. Selve hjertet i dette området er Tanum sogn i nordre Bohuslän, over grensen til Sverige.

Riksvei 110 mellom E6 i Skjeberg og Fredrikstad by kalles for «Oldtidsveien» fordi det er så mange fortidsminner langs denne veistrekningen. Selv om dette først og fremst er en helleristningsreise, gis det i dette heftet også informasjon om hva man ellers kan oppleve av fortidsminner på denne ruten.

Veien til Solberg

Helleristningsreisen starter i øst, der E6 møter riksvei 110, «Oldtidsveien». Ta til venstre etter avkjøringen og kjør under E6 og videre 300 m hvor et skilt peker mot venstre til avkjøringen til Solbergfeltetene. Parker 60 m sør for ristningene. Til disse feltene kan man komme med rullestol og barnevogn.

Solberg - solens berg?

Helleristningene ligger ofte på bergflater som vender mot solen, men slett ikke bestandig. På Solberg vender ristningene nesten rett mot sør. Her er det to bergflater med en stor variasjon av motiver.

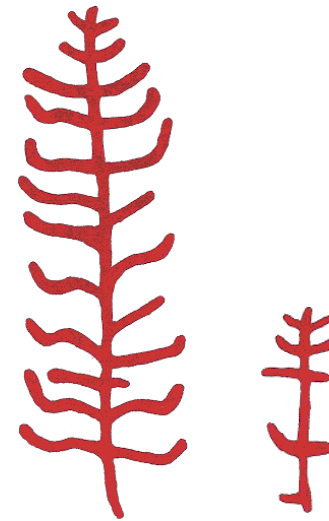
Ristningene på feltet nærmest veien fremstår som en tett, samlet komposisjon, nesten som en bred frise. Det ser ut til at samme person har laget alle motivene, de er hugget i ensartet stil. Her er det blant annet skip, menneskefigurer og vogner med fire hjul.

Vognen er et relativt uvanlig motiv i Østfold. På Begby (nr. 6) er det tohjuls vogner, på Solberg har de fem vognene fire hjul. De kan være vanskelige å se, for de er abstrakt utført og forsvinner nesten i mylderet av motiver.

Vognene med fire hjul kan ha hatt en praktisk funksjon, som arbeidsvogner trukket av okser. De skal trolig forstås som kultvogner, brukt i rituell sammenheng. Den romerske historieskriveren *Tacitus* beskriver ca. 100 e. Kr. Hvordan gudinnen *Nerthus* ble ført rundt blant sine undersåtter i en vogn. I Tyskland er det funnet en praktfull vogn i full størrelse, gitt som gravgave til en bronsealders fyrste.

Et annet spennende motiv på dette feltet er en liten menneskefigur som ser ut til å ha vinger.

Om dette er en mytologisk skikkelse, eller en utkledd person som utøver en rituell handling, kan vi ikke si. Det kan også tenkes at vingefiguren skulle beskrive den nye statusen til en som hadde gjennomgått et innvielsesrituale. Gjennom innvielsen kan man ha fått delaktighet i mystisk og mytisk kunnskap.

Det livgivende treet

Ca. 100 m lenger inn fra veien er det et ristningsfelt med dypt hugne motiver, blant annet skip, to trær og et menneske som gjør en stupende saltomortale. Selv i den harde granitten har de greid å få frem figurenes livfulle bevegelser.

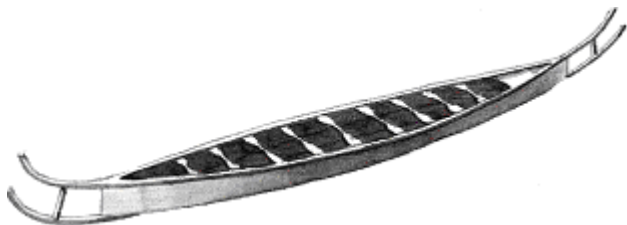
Disse trærne er de eneste i Østfold. Det ser ut som grantrær. Dette er overraskende, for granskogen brer seg for alvor i Skandinavia først på 500-tallet e. Kr. Enkelte grantrær kan ha forekommet. At de var så sjeldne, kan ha gjort at de ble betraktet som hellige trær.

Løvtrærne ser livløse ut hele vinteren, men om våren springer de atter ut i fullt liv. Treet kan som symbol ha blitt forbundet med livet, døden og det nye og gjenoppståtte livet.

I Bohuslän forekommer trær med en menneskefigur i toppen som helleristningsmotiv. Dette styrker inntrykket av at det ikke var virkelige trær som ble avbildet, men at de var symbolske bilder på en religiøs ide.

Veien til Hornnes

Ta tilbake til riksvei 110 og kjør 750 m mot Fredrikstad. Parkeringsplassen ligger i venstre veikant og er merket med skilt. Det er en kort spasertur til helleristningene, følg merkingen. Feltet ligger karakteristisk til i kanten av en dalgang. Her ser man hvordan helleristninger og landskap hører sammen i en helhet. Bruk tid på å studere landskapet!

Den 19 m lange Hjortspringbåten fra Danmark, 300-tallet! Kr. I bronsealderen og jernalderen frem til 500-tallet e.Kr. Ble båtene padlet frem, seil kommer først i yngre jernalder

En armada av skip

På Hornnesfeltet er det 21 skip på en nesten loddrett bergflate. Alle skipene er orientert i samme retning - mot havet. Måten skipene er utført på, gjør at de kan dateres til midten av yngre bronsealder, ca. 800-700 f. Kr.

Det eldste skipet som er funnet i Nord Europa, Hjortspringbåten fra Danmark, dateres til 300-tallet f. Kr. Den viser store likheter med helleristningsskipene. Et typisk trekk er at bunnplanke og relingsplanke er trukket langt ut i stevnene, ofte forbundet med en tversgående avstiver.

Ved siden av skipene og noen skålgroper er det på dette feltet en skikkelse som gjør saltomortale.

Flaten foran helleristningene er undersøkt.

Innenfor en rekke av lagte stein ble det funnet flere kilo istykkerslått keramikk og små klumper av brent leire. Den grove, uornerte keramikken er typisk for yngre bronsealder og eldre jernalder.

Veien til Gunnarstorp

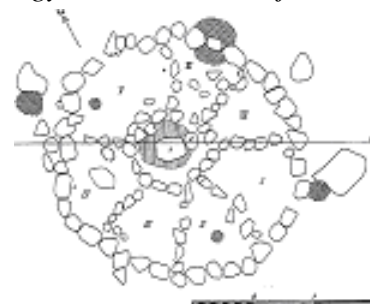
De som er interessert i fortidsminner også fra jernalderen, kan på veien til neste helleristningsområde gjøre tre stopp: Gunnarstorp i Skjeberg og de to delene av gravfeltet på Hunn i Borge (nr. 4 og 5).

Fortsett ca. 3 km videre på riksvei 110 mot Fredrikstad. Ta av til høyre etter et tilvisningsskilt og følg den smale gårdsveien inn til parkeringsplassen. Stien opp i området er merket.

Ritualer for de levende og for de døde

Gå opp på kanten av det tidligere grustaket hvor stien dreier til venstre. På dette platået ble det rundt 1960 foretatt store arkeologiske utgravninger. Omkring 160 anlegg lå skjult under bakken, mange av dem branngraver fra slutten av yngre bronsealder og begynnelsen av eldre jernalder.

Ikke alle anleggene var graver, men lå innenfor det samme området. Disse tolkes som rituelle anlegg. Enkelte steinsetninger er gitt en form som minner om helleristningssymboler: konsentriske sirkler med en stein i midten, også med radier ut fra sentrum så det minner om hjulkors.

Denne sammenhengen kan vise at overgangen mellom bronsealderen og jernalderen var flytende. Det var kontinuitet i forestillinger om liv og død, og i de rituelle seremoniene som fant sted i siste årtusen før Kristi fødsel.

På veien mot toppen av kollen passerer man flere runde steinsettinger. Hver steinsetting representerer en grav. Disse på Gunnarstorp er ikke undersøkt, men vi vet fra andre undersøkelser at de kan inneholde en enkel branngrav fra eldre jernalder eller yngre bronsealder.

Toppen av kollen krones av en svær gravrøys fra bronsealderen. Dersom man forestiller seg omgivelsene uten den tette granskogen, får man inntrykk av hvor sentral røysa har vært i landskapet. Det har vært vid utsikt utover til kysten og skjærgården, et typisk trekk ved gravrøysene fra bronsealderen.

Fortsett den merkede stien lenger innover i skogen. Etter 300-350 m er det flere runde steinsettinger. En av dem består av høye bautasteiner. Steinsettingene er delvis ødelagt, de mangler enkelte stein. På Hunn (nr. 4) finnes det flere steinsettinger, så her kan man sammenligne.

Veien til gravfeltene på Hunn

Fortsett vel 3,5 km på riksveien mot Fredrikstad. Det første av Hunnfeltene er «steinringfeltet» (nr. 4). Ta til høyre etter et tilvisningsskilt i tettstedet Skjærviken. Sving inn på grusveien. Etter 80 meter er det en parkeringsplass til høyre. Følg stien gjennom skogen 100 m opp til gravfeltet. På veien passerer man to gravhauger og en løsblokk med tre skålgroper. Let etter dem, men ikke gjør forsøk på å kritte eller male dem opp. Så kommer man inn på det mektige steinringfeltet på Hunn.

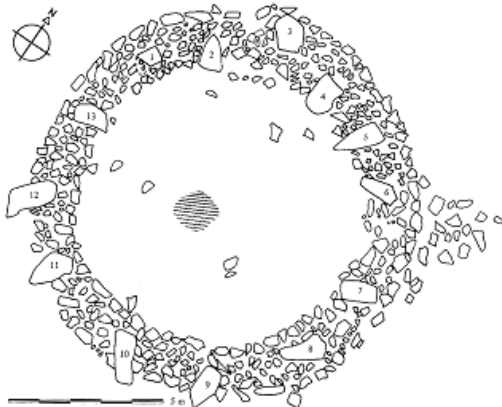

En verdig plass for de døde

Kun ett annet sted i Norden finner man make til dette gravfeltet, Dårkilds högår i Bohuslän. I den svakt skrånende bakkehellingen på Hunn ligger det gravhauger, gravrøyser og ni steinsetninger. Om man teller antall steiner i kretsene, vil man finne at tallet 13 ofte går igjen. Dette er sikkert ingen tilfeldighet.

Slike steinsetninger kalles ofte for «tingsteder», i Sverige for «domarringer». Men ingen ting tyder på at de har hatt en slik funksjon. De er gravminner, og enkelte av dem er også arkeologisk undersøkt. Tre av dem inneholdt en branngrav, datert innenfor de siste fem århundrene før Kristus, dvs. til førromersk jernalder.

I nederste del av steinringfeltet går det en skogssti inn til høyre. Etter 60 m kommer man til et lite helleristningsfelt. De viser kontinuiteten i bosettingen i området: her på Hunn har det bodd mennesker i flere tusen år.

Fortsett ca. 800 m videre på riksveien mot Fredrikstad, til en skiltet parkeringsplass i høyre veikant. Her kommer man rett inn i det store «gravhaugfeltet» fra jernalderen. Man bør vise ekstra varsomhet ved utkjøringen fra parkeringsplassen, veien er uoversiktlig. Området blir beitet av sau i sommerhalvåret. Vis hensyn til dyrene, pass på at porten er lukket, og se opp for sauemøkk!

Berlokk, anheng av gull. Størrelse 2: 1

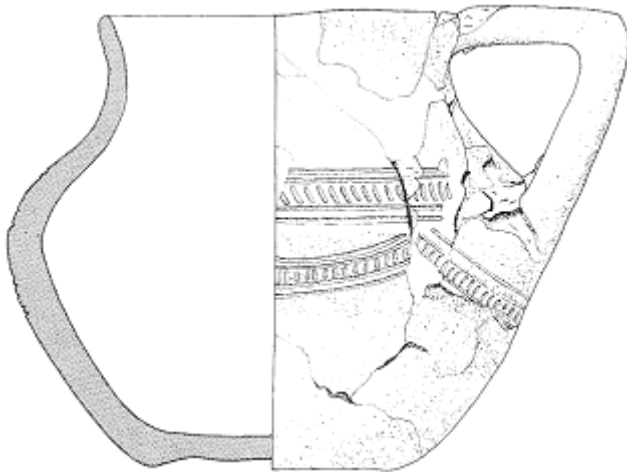
Noen av gravhaugene ble undersøkt på begynnelsen av 1950 tallet. Mange av de døde fikk med seg rikt gravgods: personlig utstyr som smykker og våpen, redskaper og husgeråd laget av glass, keramikk, kleber, gull, sølv, bronse, jern, bein og horn. Utstyr av tre og tekstiler vet vi mindre om, da organisk materiale raskt oppløses i jorden.

En del av gjenstandene var produsert her hjemme, andre ble importert utenfra, blant annet fra det romerske keiserriket. Glassbegre, bronsekjeler, gull og annen import var tegn på prestisje og høy sosial status. Noen av de døde ble begravet ubrent, andre ble kremert. Gravfeltet var i bruk gjennom hele det første årtusen av vår tidsregning.

Inntrykket vi får gjennom gravene og gravgodset, er av et rikt gårdsmiljø med betydningsfulle kontakter ut i verden.

Foreløpig har vi ikke funnet sporene etter selve gårdshusene, men de lå i nærheten.

Når man er inne i gravfeltet, drei til høyre i retning riksveien. Her er det bevart en dyp og bred rest av en hulvei, den forhistoriske ferdselsveien, dannet gjennom århundrer med slitasje og erosjon.

Størrelse 1:2

Veien til Begby

Fortsett 4,5 km videre mot Fredrikstad. På veien passerer man Borge kirke på høyre hånd. Den opprinnelige kirken ble bygget i tidlig middelalder. Ved anlegget av parkeringsplassen foran kirken ble det funnet graver fra eldre jernalder.

Det kan lønne seg med en liten stopp på Borge kirkegård til høyre rett etter kirken. Mellom dagens graver ligger det steinringer og gravhauger fra eldre jernalder. Gravplassen har vært et rituelt sted gjennom 2000 år, og er det fremdeles! Fortsett i retning Fredrikstad. Rett før Begby skole, hvor skolebygningen er dekorert med helleristningsymboler, peker et veiskilt mot Kjølberg. Her er det også et helleristningskilt. Sving til høyre, og fortsett 400 m til parkeringsplassen på venstre hånd.

Det første helleristningen ligger til høyre for gangstien før man kommer til den store informasjonstavlen. Her er det blant annet en nettfigur, et motiv det er vanskelig å forstå. Man har tenkt seg at noe på en rituell måte skulle fanges i nettet, men vi vet ikke hva.

Fortsett stien rett frem til neste felt, ved plattformen. Her er det skip i vannsaget deres rette element. Ofte ligger ristningene der vannet risler over berget.

Gå ned på stien igjen og frem mot en informasjonstavle. Ombord i skipene på den billedrike bergflaten utspiller det seg scener: menneskefigurer med store utspilte hender og sprikende fingre. Er de guddommer? Bildene kan like gjerne beskrive hendelser som foregikk en gang i den mytiske urtid. Gjennom å feste bildene til berget ble fortellingene forsterket og bekreftet, og videreført i den felles hukommelse.

Kultsted gjennom mer enn tusen år

Kollen rett frem og mot sør kalles lokalt for Gullskår. Her er det flere helleristningsfelt og noen gravhauger. Det går en merket turløype gjennom området. Gangveien inn til de to første helleristningsfeltene egner seg godt for rullestol og barnevogn, men derfra er det litt mer ulendt. Dette er et fint turområde, bruk gjerne rasteplassen ved gravhaugene!

Det ser ut til at figurene bærer en øks i den ene hånden. Øksa kan ha beskrevet hvem figuren var og hans rolle. At dette dreier seg om en mann, ser vi tydelig. Han er utstyrt med mannlig kjønnsorgan.

Vognene har her to hjul. Forbildet er den hurtige tohjuls stridsvognen, som tilhørte eliten i høykulturene rundt Middelhavet i bronsealderen. Hos oss har vognene snarere hatt en rituell funksjon. Ideen om hjulet ble trolig utviklet i området ved de sentralasiatiske stepper.

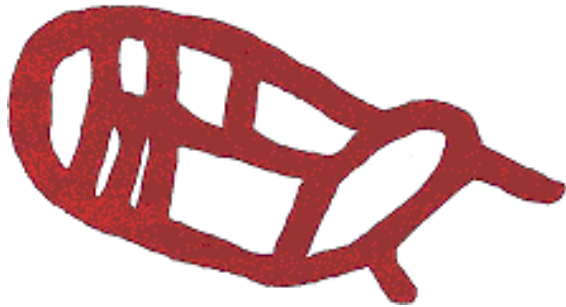
Følg stien til neste felt, hvor motivene er hugget med smalere og grunnere furer. Her finnes det en vogn til med to hjul, enklere og mer abstrakt utført enn vognene på det nedre feltet.

«Danseren» - en figur full av bevegelse og liv, noe som er typisk for mange av menneskefigurene: de danser, gjør saltomortale, blåser på lur og går i opptog. Dette kan gi inntrykk av ritualer som foregikk i tilknytning til helleristningene.

Kretstegn i ulike utforminger er hovedmotiv i bronsealderens dekkkunst. De pryder våpen og smykker av bronse, og finnes også som helleristningsmotiver.

På det nedre Begbyfeltet fungerer spiraler som stevnpryd til skip. Her forekommer de alene. De kan ha symbolisert hvordan alt gjentas i et kretsløp: i menneskelivet og i naturen.

På dette feltet har vi også to nettmotiver. Det ene henger sammen med et skip. Trolig er det ikke et konkret fiskegarn, snarere bilde på en ide eller en mytologisk fortelling.

Fortsett stien. På veien krysser man en gammel hul vei. Helt sør på Gullskår ligger det et lite helleristningsfelt, blant annet med noen skip.

Ta gangveien forbi kjøpesenteret, så til venstre og under riksveien. Ta til høyre fra asfaltert gangvei, til et nytt helleristningsfelt. Her utspiller det seg kompliserte fortellinger på berget!

Det er både frustrerende og besnærende å studere helleristninger, for «sannheten» kjenner vi ikke. Kanskje fantes den heller ikke i bronsealderen. Motivenes plassering og kombinasjoner kan ha gitt ulik mening, alt etter årstider, typer ritualer og hvem som deltok i dem. Hvem skulle se helleristningene? Mennesker eller høyere makter, eller begge? De kan også ha markert betydningen som bestemte familier eller grupper ha representert, og fortalt reisende hvor de befant seg i det sosiale og rituelle landskapet.

Vi kan aldri finne den egentlige betydningen av at motiver i ulike kombinasjoner ble avbildet på spesielle bergflater. Selv om det er mange likheter mellom menneskers liv som går på tvers av tid og rom, er de kulturelle forskjellene likevel svært store. Slik blir fortiden å betrakte som et fremmed land, befolket av fremmede mennesker med verdier og tradisjoner som var annerledes enn våre.

Gå tilbake til Gullskår og fortsett runden nordover fra det søndre helleristningsfeltet, til toppen av kollen. Her ligger det gravhauger i to grupper. De er ikke store, og noen av dem er nokså ødelagt, så de er ikke lette å se. Man får hjelp til å finne dem ved å studere skissen på informasjonsskiltet.

Gravhaugene er fra jernalderen, perioden etter bronsealderen. Sammen med helleristningene viser gravene at det har vært bosetning her gjennom lang tid.

Gå ned mot den første plattformen igjen. Rett utenfor skogkanten til venstre ligger det en jettegryte, dannet under istiden. I tidligere tider knyttet det seg sagn til slike fenomener: man trodde det var grytene til de farlige jettene.

Her slutter rundturen på Gullskår.

En snartur Til Gamlebyen

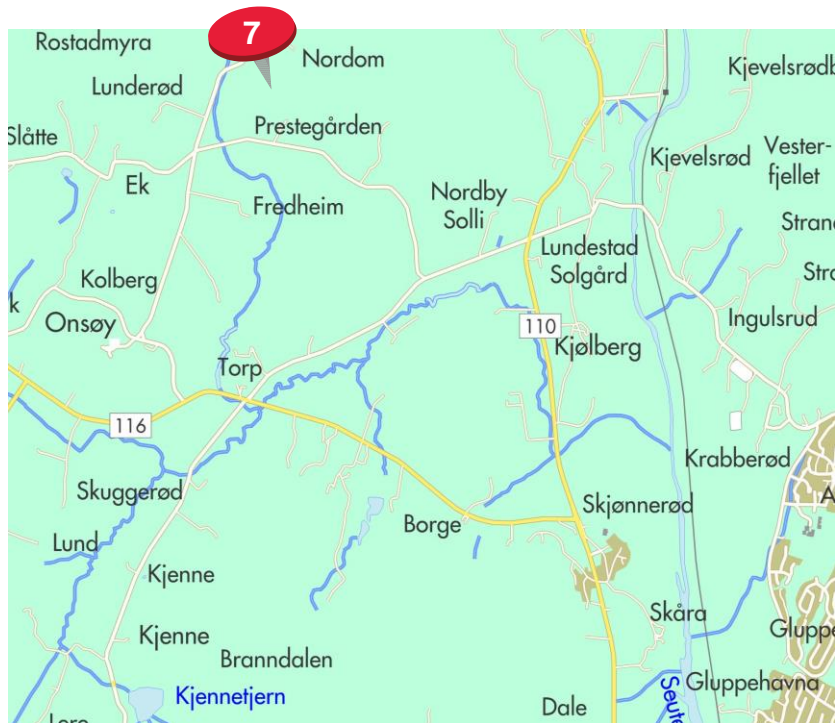

Har man lyst på en bytur etter all travingen i felten, kan det anbefales et besøk til Gamlebyen Fredrikstad, Nord-Europas best bevarte festningsby.

I Gamlebyen er det severdigheter, kafeer og restauranter i 16-, 17- og 1800-talls miljø, samtidig som det er en levende bydel i Fredrikstad.

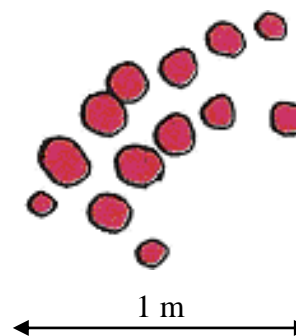
For å komme tilbake til helleristningsreisen, ta tilbake til den store rundkjøringen og sving til venstre over Fredrikstadbrua.

Veien til Råhaugen, Onsøy Prestegård

Følg riksvei 110 fra Fredrikstadbrua og ut av byen, mot Råde og Oslo. Etter ca. 11 km, ta veien mot Slevik ved en bensinstasjon på venstre hånd. Kjør ca. 650 m, ta av på en grusvei til høyre, merket Torpelia. Etter ca. 1,3 km, rett før en gård og den gamle Onsøy prestegård, går det en gårds vei opp til høyre. Parker i kanten av veien og gå ca. 400 m opp til kolleområdet til fots. Rundturen til tre helleristningsfelt og et gravfelt fra jernalderen er merket.

Kulturminner i vakkert landskap

Her kan man fornemme en stemning av fortid. Man skimter Onsøy middelalderkirke i det fjerne.

Første stasjon er en bergflate med store og dype skålgroper. Skålgroper er enkle og abstrakte, og vanskelige å tolke. Iblant er de eneste motiv på berget, som her. Andre ganger finnes de sammen med bildemotiver. Meningen kan ha forandret seg med sammenhengen.

Følg pilene til neste stasjon, et felt med små skålgroper. Bare 13 av de 99 skålgropene er fremme i dagen, resten er tildekket. Det må ikke gjøres noen forsøk på å grave frem skålgropene. Dette er ulovlig.

Følg gjerdekanten frem til feltet med «Onsøyskipet». Inngjerdingen er laget for å holde beitende dyr borte fra ristningsflatene. Berget her er imidlertid så forvitret at det heller ikke tåler tråkk av mennesker. Helleristningene kan oppfattes som «hellige steder» som det knyttet seg mytiske fortellinger og rituelle handlinger til. Det er derfor på sin plass å betrakte dem litt på avstand.

Selv om vi ikke deler de fortidige menneskenes forestillinger, kan vi vise respekt for deres tro, skikker og verdier; på samme måte som vi viser respekt og verdighet når vi trer inn i nåtidige religioners helligdommer.

En menneskefigur ser ut til å løfte det store skipet i forstavnen. Slike «skipsløftere» er ikke uvanlig, og kan hensepile på en mytologisk fortelling.

Følg merkingen til gravfeltet inne i skogen. Her er det minst 26 gravhauger, hvorav en langhaug. Også her er det helleristninger fra bronsealderen og gravfelt fra jernalderen i samme område. Skille mellom forhistoriske perioder er laget for å holde orden på de mange tusen års forhistorie. Men det er en glidende overgang mellom bronsealder og jernalder. Større endringer ser ut til å ha funnet sted midt i bronsealderen, rundt 1000 f. Kr., med introduksjonen av branngravskikken. Rundt Kr.f. skjer en ny stor endring, i forbindelse med den sterke innflytelsen fra det romerske imperium.

Langs raet fra Tune til Skjeberg

Kjør tilbake til riksvei 110 og følg denne videre til Råde. Ta av E6 sørover og følg den til Kalnes (nr. 8).

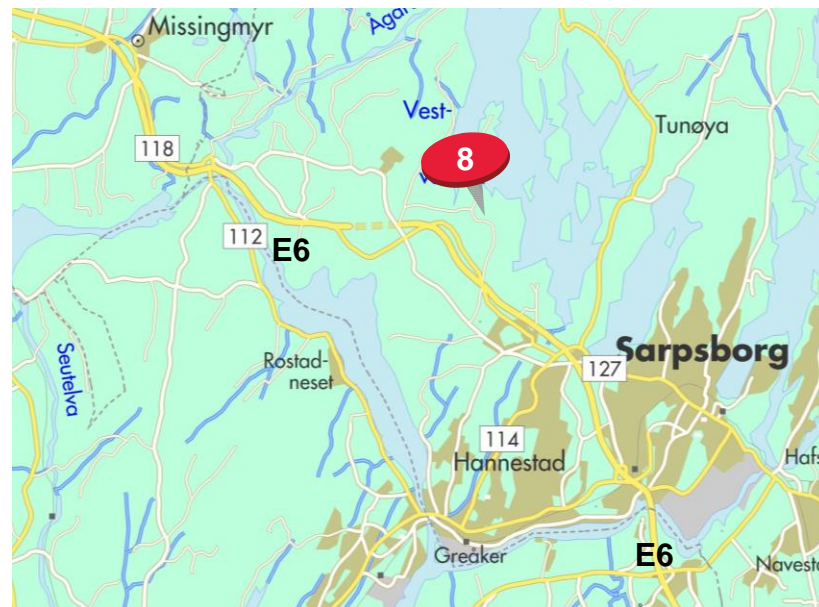
Europaveien fra Råde og sørover følger morenen, det store Østfoldraet fra Moss til Halden og videre inn i Sverige. Denne morenen ble dannet da innlandsisen smeltet for 12-10.000 år siden. Bølgene brøt mot iskanten og store mengder grus og marine løsmasser ble skyllet opp mot den. Massene ble skjøvet sammen til en svær og lang rygg på grunn av ismassivets glidende bevegelser mot havet, før isen smeltet og trakk seg tilbake for godt. Innsjøene innenfor raet ble demmet opp av morenen.

Morenemassene var lette å dyrke med enkle jordbruksredskaper, og de fruktbare leirslettene utenfor egnet seg godt som beitemark. Sporene etter jordbruksbosetning i yngre steinalder, bronsealder og jernalder er i Østfold derfor først og fremst knyttet til morenene.

Veien til Kalnes

Kjør av til Kalnes jordbruksskole, og legg merke til gravfeltet umiddelbart til høyre ved avkjøringen. Vær spesielt oppmerksom på trafikken inn i og ut av området! Parker inne på skolens område og følg merkingen. Etter 200 m ligger helleristningene i høyre kant av grusveien ut av skoleområdet mot nordvest. Disse helleristningene ble funnet på en original måte, en sommeraften i 1958. En bonde skulle ha kuene sine hjem for kvelden. En av kuene ble skremt, og gled på mosen i veikanten. På det blottede berget la den oppmerksomme bonden merke til de innhuggete furene.

I prosesjon med skip

Ombord i flere av skipene på Kalnes sitter det menneskefigurer på rekke og rad. De holder padleårene høyt hevet, som om til hilsing. Er det en spesiell seremoni som beskrives på berget?

Kalnesfeltet består praktisk talt bare av bildemotiver. Her er det bare fire skålgroper, noe som er svært uvanlig. Noe annet som preger denne ristningen, er den tette, nesten kompakte komposisjonen og den utrolig stilsikre utførelsen. Den som har hugget motivene har hatt et skarpt blikk for motivenes særtrekk og egenskaper, og for ideene de avbildet: detaljert, samtidig enkelt og abstrakt. En stor kunstner verdig!

Skipene dominerer dette feltet, men det finnes også andre motiver: hjulkors, dyr og en merkelig helt uthugget figur. Den kan nesten minne om en krakk, men har antydning til hode og er sannsynligvis et dyr. De fire hjulkorsene er plassert i nærheten av skip, og kan forstås i sammenheng med disse. Kombinasjonen skip og hjulkors tolkes vanligvis som solskip: solen som fraktes over himmelhvelvet. Kombinasjonen hest og sol forekommer andre steder, og er gitt en lignende tolkning. Også på Kalnes ser vi det mønsteret vi tidligere har observert: det er lang kontinuitet i bosetningen og landskapsbruken. Vi har gravfeltet ved E6, og gravrøyser på kollene i nærheten.

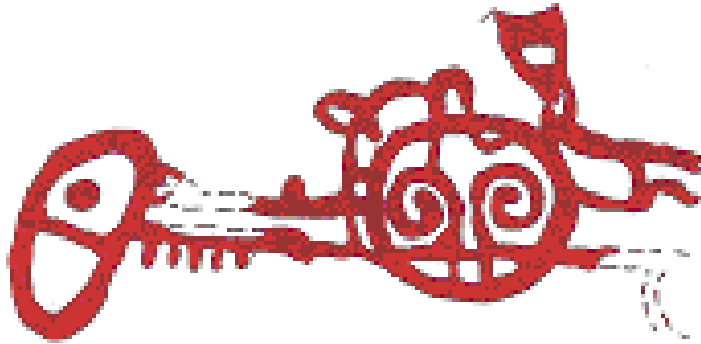
Veien til Hafslund Hovedgård

Fortsett på E6 sørover, kjør av til Fredrikstad ø. og Hafslund rett etter at Sannesund bro i Sarpsborg er passert. Ta første til venstre, kjør ca. 2 km. Innkjøringen til Hafslund hovedgård er markert med høye granittstolper i nordenden av parken. Parker inne på området, foran hovedhuset.

Hafslund hovedgård ble oppført i 1760 og er et av de ytterst få bevarte store gårds anlegg fra denne tiden. Anlegget er organisert rundt tunet med hovedbygningen på den ene siden, og driftsbygningen og Den engelske parken på den andre. I parken er det store trær, dammer og skyggefulle stier, og gravhauger fra jernalderen.

Hovedbygningen er åpen for publikum hver søndag i perioden 1/6-31/8, med jevnlig omvisninger. Gruppeomvisning kan avtales særskilt. Parken er åpen hele året.

Helleristninger i åkerlandskap

Ved sørenden av Hafslundparken går det en gårdsvei rett frem og videre sørover. Fra hovedbygningen, følg den i ca. 700 m og ta til venstre over jordet. I et parti av åkeren, mellom de store steinblokkene, ligger det to åkerholmer med helleristninger.

Kretsmotivene er bronsealderens motiv fremfor noen. I rik variasjon, og utført med den ypperste tekniske ferdighet, er de hovedmotivene på bronsealderens gjenstandene. Sirkelen i form av hjul kan forstås som et kosmologisk tegn for kretsløpet, verdensmakten og verdensaltet. På den største av de to ristningsflatene ute på jordet har de fått en merkelig utforming. De ser nesten ut som ansikter. Både på denne og på den neste bergflaten, rett i sørøst, er det skipsristninger.

Fotspor er et relativt vanlig helleristningsmotiv: de finnes som nakne føtter eller som avtrykk av sko, som her. Gjennom fotspor gjør man et sted til sitt. Kraft, identitet og eierskap synliggjøres gjennom fotsporet. En alternativ tolkning kan være at bergflaten ble oppfattet som grensesonen mellom de maktene som holdt til inne i berget og menneskene utenfor. Fotsporene kan oppfattes som den billedlige forbindelsen mellom disse to verdener.

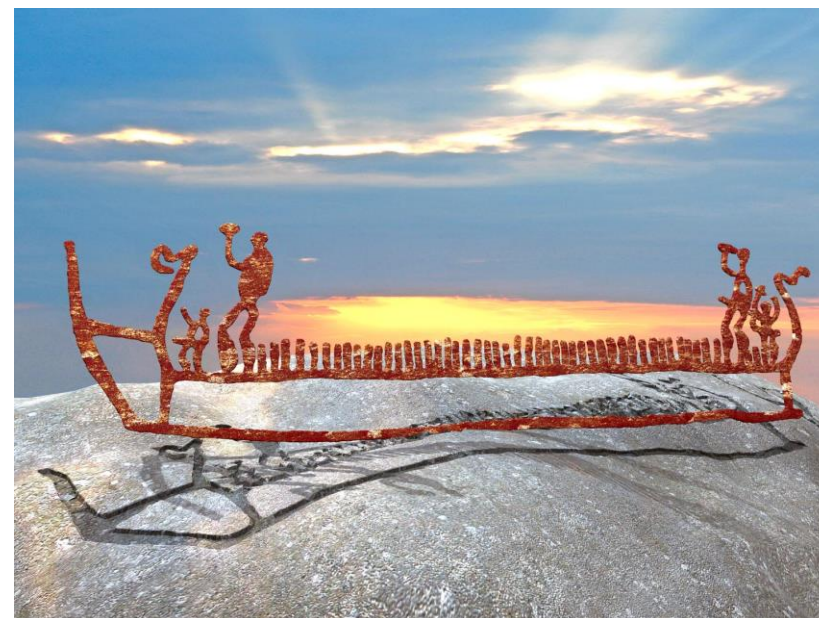
Gå ca. 100 m sørover langs bergkammen. Ved sørenden er det et lite helleristningsfelt. Det ligger flere på rekke og rad langs kanten av bergkammen, østvendt mot den dyrkede marken. Noen av feltene er dessverre skjemet av slurvete og ujevn oppmaling og en moderne skipsristning. Mens grupper av skålgroper ligger på toppen av bergkammen, er billedmotivene plassert på det skrånende berget. Dette er typisk for mange helleristningsfelt.

Veien til Bjørnstadskipet

- Et monument fra bronsealderen

Kjør til høyre etter utkjørselen fra Hafslund. Ta til høyre i rundkjøringen, og ta av ved Hafslund kapell til Hauge. Fortsett videre i ca. 3,2 km fram til helleristningsskiltet som peker mot parkeringsplassen til høyre. Gå grusveien ca. 100 m mot kraftstasjonen og den merkede gangveien til venstre. Følg denne ca. 350 m frem til helleristningsfeltet. Her er det enkelt å ta seg frem med rullestol og barnevogn.

Bjørnstadskipet er den største enkeltstående helleristning i Nord Europa fra bronsealderen, hele 4,5 m lang og nesten 1 m høy. De to andre båtene virker små i forhold, selv om også de er relativt store.

Figurene er hugget i så kraftige furer at de trolig syntes fra store deler av landskapsrommet utenfor, spesielt når de var nyhugget. Da ville de lyse huggesporene tegne seg som nesten hvit konturer mot den mørke grå bergflaten. Scenen er fint tilpasset den steile og plane bergveggen.

Vi kan tenke oss at et mytisk drama utspiller seg på bergveggen. Plataet foran berget kan forstås som et «scenerom», hvor man deltar i dramaet. Landskapet utenfor blir rommet for beskuelse, arbeid og liv. Slik knyttes bergflaten, bildene og landskapet omkring sammen til en helhet, hvor ritualer, seremonier, arbeid og liv har funnet sted.

Helleristningsreisen

Fortsetter til

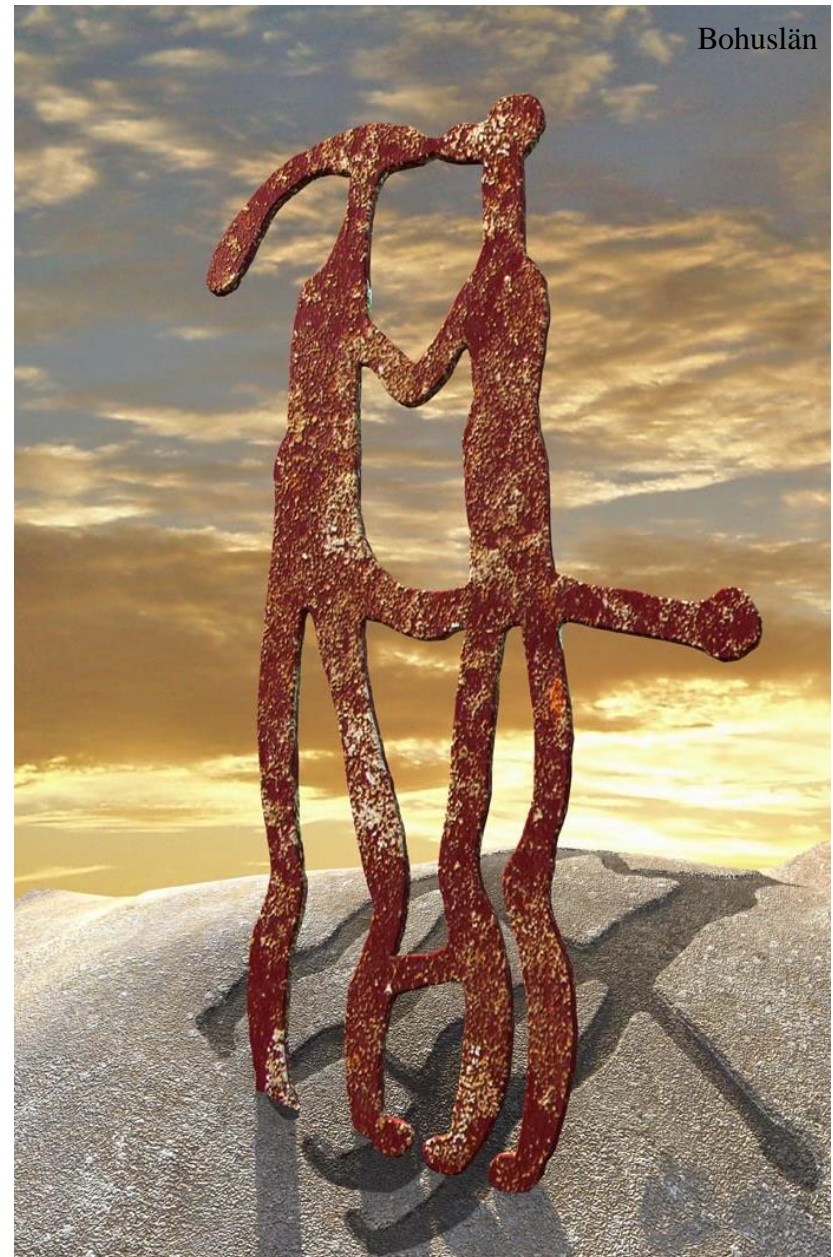
Bohuslän, Sverige

Kjør ut på veien fra parkeringsplassen ved Bjørnstadskipet og fortsett til høyre, til Haugekrysset. Sving til venstre, deretter første vei til høyre, til Solberg. Man passerer Solbergfeltene (nr. 1), og ringen er sluttet - foreløpig. Kjør ut på E6 sørover over Svinesund og fortsett inn i Sverige. Her venter flere fantastiske helleristninger.

Det er laget et eget guidehefte som beskriver disse helleristningene og hvordan man kommer til dem, «*Hallristningsresan - Bohuslän*».

Tanum i nordre Bohuslän er selve hjertet i det helleristningsområdet som følger granittbeltet fra Gullmarsfjorden ved Lysekil og nordover inn i Norge.

Bohuslän

Ristingenes beliggenhet i landskapet er som i Østfold, og også motivkretsen er i hovedsak den samme. Likevel er kombinasjonen av motiver gjennomgående rikere i Bohuslän, og enkelte motiver har vi foreløpig ikke funnet i Østfold. Eksempler på slike er ard - den enkle ploegen - og mennesker i tretopper.

Det nordligste feltet i den bohuslänske helleristningsreisen er *Torp*, 6 km sør for Svinesund. Deretter følger *Jörlov* og *Massleberg*. De kjente feltene nær tettstedet Tanumshede, *Fossum*, *Vitlycke*, *Aspeberget* og *Litsleby*, ligger innenfor Tanum Verdensarvsområde. Området ble innlemmet i UNESCOs liste over verdens kulturarv i 1994, og regnes derfor blant verdens ypperste kulturmiljøer.

Vitlyckehellen er enestående. På en 22 meter bred helle er det nær 300 bildemotiver og 170 skålgroper, hugget inn over en periode på 500 år. Et overveldende mangfold av fortellinger, scener og komposisjoner utspiller seg på berget!

Rett ved ligger *Vitlycke museum*, et spesialmuseum for helleristninger og bronsealderen. Bak museet ligger et rekonstruert gårds anlegg fra bronsealder, hvor det foregår arkeologisk forsøksvirksomhet.

Fra Vitlycke fortsetter reisen til *Torsbo*. I et vakkert kulturmiljø finnes flere spennende helleristningsfelt i et karakteristisk landskap. På *Åby* er det også en stor helle med mange ristninger, blant annet praktfulle skip, hjelmprydte menn i opptog og ulvespor. Herfra går turen til *Backa i Brastad*. Dette feltet var det første som ble dokumentert i Europa, så tidlig som i 1627.

Om man nå har tatt helleristningsreisen fra Tune i nord til Brastad i sør - eller omvendt - vil man ha fått et godt inntrykk av bronsealderens helleristninger. Bergbildene vi kan studere, beundre og undre oss over, men aldri til fulle forstå. Overalt i verden, og til alle tider, har mennesker uttrykt seg i bilder, både i konkret og overført betydning. Bildene er bærere av sosiale og religiøse normer og verdier, og er tett knyttet opp til de kulturelle rammer de er skapt innenfor. Det er derfor fortidens bilder er så vanskelige å forstå: vi ser dem med vår kulturs øyne.

Vern av kulturminner

Alle kulturminner fra før reformasjonen (1537) er automatisk fredet etter lov om kulturminner av 9. juni 1978 nr. 50.

På ulikt vis har menneskene forsøkt å forklare alt det vanskelige, uforklarlige og uforståelige i livet. Det å lage helleristninger er en slik måte. Vi tror helleristningene har vært «hellige steder» for de menneskene som laget og forholdt seg til dem. For oss er de fortidsminner, minner fra en svunnen tid som var annerledes enn vår egen tid og våre kulturelle ytringer. Vi kan vise respekt for verdier selv om vi ikke forstår dem og de ikke er våre.

Kulturarven er gitt oss som en gave. Det er vår oppgave å ta vel imot denne gaven gjennom å forvalte den med omtanke, varsomhet og integritet.

Helleristningene er de mest sårbare av alle fortidsminnene. Ristningsflatene brytes ned av kjemisk og mekanisk forvitring, og de tåler ikke at man trækker på dem. Nyt derfor helleristningene på avstand. Det må ikke kritttes, males eller ripes i ristningsberget. Å skjemme, skade eller ødelegge fortidsminner er ulovlig. Overtredelser blir politianmeldt og straffet.

Ta godt vare på kulturminnene!

Bronsjevalderens hellerisninger – en verden av myter, riter og mysterier. De merkelige bildene gir berget liv. Hvorfor ble de laget? Hva betyr de?

Med dette heftet finner du veien til noen av de mest interessante hellerisningene i Østfold, og til noen gravfelt fra jernalderen.

Du får en veiledning inn i den tankeverden som styrte bronsjevaldermenneskenes liv og samfunn for 3000 år siden.

God tur!

